

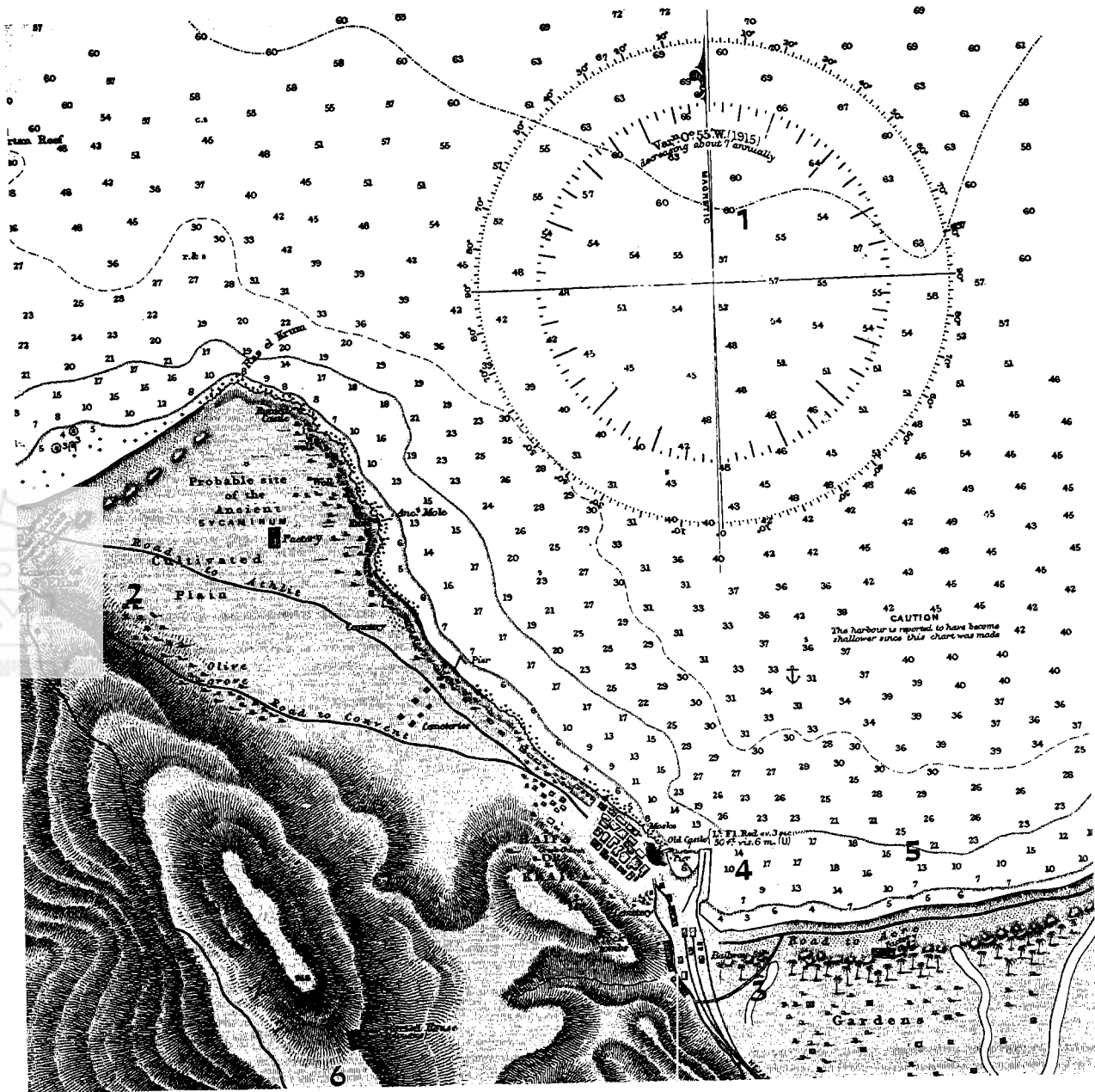
ניתוח מפות ימיות

יוסי בן-ארצי

במאמרו 'מיפוי של חוף ארץ-ישראל על-ידי הצי הבריטי' מציין ברוך רוזן שהספרות הגאוגרפית-ההיסטורית העוסקת בארץ-ישראל עשתה שימוש חלקי בלבד במידע המצוי במפות הימיות של הארץ. דא עקא שרוזן עצמו מציג דוגמה לקיפה של ניתוח מפות מנקודת מבט גאוגרפית-היסטורית, ומוכיח עד כמה הן בלתי-רלוונטיות לעתים לצורכי מחקר שכזה. הדבר בולט במיוחד במפת חיפה המובאת בעמ' 71, ובמסקנות שהוא מעלה ממנה (עמ' 75).
 כותרת המפה הזו: 'מפרץ חיפה וראש הכרמל בשנת 1862, עם תיקונים עד 1865', אך היא עודכנה ככל הנראה בשנת 1919, כלומר 54 שנים לאחר המועד הנקוב בכותרת. ניתוח פשוט למדי של המפה מגלה את הפרטים הבאים:

1. על מעגל המעלות וחץ הצפון נכתב במפורש כי התיקון המגנטי עודכן בשנת 1915.
2. בשולי המפה, מתחת למנזר סטלה מריס, מופיעה נקודת הגובה 492 רגל, ולידה כתוב: עדכון זמני — 1919.²
- ניתוח גאוגרפי-היסטורי של המפה והשלמת נתוניה בנתונים שבמקורות כתובים היו מגלים למחבר כי המפה אכן מאוחרת למועד שקבע. מופיעים בה כמה פרטי נוף שזמן בנייתם ידוע, למשל:
 3. תחנת הרכבת — בדרום-מזרח חיפה מופיעה תחנת הרכבת החג'אזית שנחנכה ברוב עם והדר באוקטובר 1905.
 4. מזח המסילה — בהמשך לקו המסילה מופיע מזח גדול ממדים. זהו מזח המסילה שנחנך בשנת 1907 ושירת את חיפה עד חנוכת הנמל החדש בשנת 1933.
 5. בית-חרושת — ליד דרך עכו שבמפה מופיע הסימון 'בית-חרושת', והכוונה כמובן למפעל 'עתיד' (כיום 'שמן') שנחנך גם הוא בשנת 1907. המבנה משמש כיום מוזאון לתולדות תעשיות השמן ומוצריו בארץ-ישראל.
 6. בניין בן 4 קומות — על רכס הכרמל מופיע מבנה המסומן כ'בית בן 4 קומות'. זהו ככל הנראה בית המרגוע של מיסיון הכרמל הגרמני-האוונגלי, שבבנייתו הוחל בשנת 1909 (Karmelmissionsheim). כיום ניצבים על מקומו 'מגדלי פנורמה'.
 הנה כי כן, ארבעת פרטי נוף אלה שולבו במפה לא לפני השנים 1904-1907, ורישומי המגנט

1 קתדרה, 64 (תמוז תשנ"ב), עמ' 59-78.
 2 כך שגם התיקון שפורסם בקתדרה, 68 (תמוז, תשנ"ג), עמ' 196, אינו מדויק לגמרי.

ונקודות הגובה עודכנו בה בשנת 1915 לפחות. להערכתי, המפה עודכנה במהלך מלחמת-העולם הראשונה, ועיקר חשיבותה – העניין הבתימטרי (כלומר – הנגישות לחוף). עורכי המפה לא התעניינו כלל בהיבט הפנים-יבשתי. הם הסתפקו בעצמים בולטים שמהם ניתן למדוד כיוונים חוזרים ולהזדהות בינם, ולא טרחו לעדכן את תוכנה, למרות קיומן של מפות רבות שבעזרתן יכלו לעשות זאת. בולטת הרוגמה של אזור בת-גלים בימינו, המוגדר במפה 'אתר אפשרי של שקמונה העתיקה'. כך אכן זיהה ה"ב טריסטראם את שקמונה כערך בזמן הכנת המפה (1862-1865), אך עשור לאחר מכן כבר מיפו חוקרי ה-PEF את האזור כתחומה של חיפה העתיקה, ואת שקמונה איתרו בתל-אס-סמכ. מעדכני המפה בשנים 1915-1918 לא התעניינו כלל בכגון דא, ועל כן השאירו פרטים רבים ממפת הבסיס הראשונה.

הלומד את תולדות חיפה, לא נכון ינהג, אם יעקוב אחר היעלמות החומות, למשל, מתוך המפה הסכמטית המוצגת במאמר. לרשותו עומדים מקורות טובים יותר, היסטוריים וכרטוגרפיים, ללימוד התופעה. משתמע מכאן שמפות ימיות, אשר נועדו לכוון קברניטים באשר לבתימטריה ולהתמצאות בינם, מהוות מקור מידע גאוגרפי-היסטורי מוגבל מטבעו, ומכאן השימוש המועט – והביקורתי – שעשו בהם גאוגרפים והיסטוריונים.

תגובה

ברוך רוזן

- א. בכותרות הניתנות למפות ימיות אנגליות כפרסומים זרים ובחיבוריהם של י' בן-אריה ור' קרק המצוטטים במאמרי (הערות 7, 9) מצוינים שם המפה ושנת ההופעה ולפעמים גם שנת התיקונים 'הגדולים' (כך במפות האדמירליות). לפיכך ניתן למצוא במפות תיקונים – 'קטנים' אצל בן-אריה וקרק – המאוחרים לתאריך הכותרת. לבעיה קשה זו המוכרת לעוסקים במפות ימיות ראה בספריהם של בן-אריה (הערה 60 במאמרי) ושל קרק (הערה 62 במאמרי) וכן בדבריי (עמ' 75, 76).
- ב. המבקר טועה בפענוח נתונים שבחר כדי לאשש בעזרתם את טיעונו. הערתו (מס' 2) שגויה, הכיתוב 'זמני' מאפיין את המגדלור בראש הכרמל. המגדלור כובה במלחמת-העולם הראשונה, ומגדלור זמני הודלק לאחר הכיבוש הבריטי. הספק אם מדובר בחידוש הפעלתו של המגדלור הישן, או הקמתו של חדש, גרם לטעות בתיקון למאמרי.
- ג. כתבתי במאמרי: 'כתקופת מלחמת-העולם הראשונה ערך הצי המלכותי מדידות לא-שיטתיות בחופי ארץ-ישראל (עמ' 76). המבקר, שלא מביא את מקור המידע, מעתיק ומשפץ: 'המפה עודכנה במהלך מלחמת-העולם הראשונה, בהמשך: 'בשנים 1915-1918'. הוא טועה. לפי קטלוג האדמירליות המפה הנדונה עודכנה בשנים 1877, 1893, 1910, 1913 (פעמיים), 1919, 1920. תיקון הסטייה המגנטית בשנת 1915 אינו נזכר ברשימה זו (הוכחה לבעייתיות שבכותרת למפות אלו). כך קיימות כמה מפות שונות בעלות אותו שם ומספר. הן שונות זו מזו בגושים, דרכים, מסילות ברזל, בתיאורי קרקע ומבנים. לפי המבקר 'מעדכני המפה ... לא

התעניינו כלל בכגון דא' והסתפקו בעצמים בולטים שמהם ניתן למדוד כיוונים חוזרים ולהזדהות בינם. כבישים ומסילות ברזל, למשל, אינם 'עצמים בולטים' וכו'. העובדות אינן מתיישבות עם סברותיו.

ד. נכתב במאמרי: 'השוואת מפת חיפה כפי שהופיעה בשנת 1865 למפת העיר משנת 1920 מראה את התפתחות עיר זו. המפות משקפות בנאמנות את אופי השינויים בעיר כפי שהם מופיעים בתיאורים כתובים ובתחריטים מהתקופה' (עמ' 75). העובדות שתרם המבקר תומכות בדרך כלל במה שנכתב כפי שנכתב. ברור שאוסף של כל סדרת המפות ישפר את קביעת התאריך של התיקונים שנעשו בהן ויאפשר הבנה טובה יותר של נוהלי התיקונים.

בסיכום:

מאמרי מבוקר בשל הצעה לנצל ידע 'מוגבל מטבעו'. כל ידע מדעי, גאוגרפי-היסטורי בכלל זה, 'מוגבל מטבעו' (בזמן, בהיקף, בדיוק וכו').

מאמרי לא נועד לעסוק בפרטי הידע על חיפה (ראה במאמרי, עמ' 59). נתונים רבים שנאספו אינם בחיבור. הבנה חלקית של תצלום קטוע של מפה אחת, הביאה את המבקר במקרים רבים למסקנות שגויות ולביקורת בלתי מוצדקת. לצורך המאמר בדקתי מפות ימיות שונות הכוללות את חיפה. המבקר שכנראה אינו מכירן ואינו בקי במועדי העדכונים של המפות פוטר עצמו ב'מוגבל'. ההערה על המגדלור, בין היתר, רומזת שבמפות הנדונות עשויה להימצא עובדה שנשכחה מהמבקר.

